

ПРОМИСЛОВИЙ ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Під промисловим трансформаційним потенціалом регіону ми розуміємо ті рушійні сили, які викликають якісні зміни у його промисловому розвитку, або так звані трансформаційні переходи.

Оцінки промислового трансформаційного потенціалу доцільно давати на обласному рівні регіонів України. Такі оцінки мають принципове значення для проведення в Україні виваженої регіональної промислової політики. При деякому уточненні вони можуть бути використані і для регулювання розвитку промисловості в окремих регіонах.

Загальна оцінка промислового трансформаційного потенціалу регіонів України, наскільки нам відомо, ще не давалася, хоча є близькі оцінки виробничого потенціалу регіонів [2; 10].

Спираючись на розроблену нами методику [3], дамо економічну оцінку промислового трансформаційного потенціалу регіонів України.

Серед часткових трансформаційних потенціалів провідна роль належить *трудоваму потенціалу*. Основну його частину (69,4%) становить реалізований потенціал (табл. 1). У 2000 р. найбільша його частина припадала на індустріально розвинуті області, але щодо частки загального трудового потенціалу найбільшим він є у Львівській, Житомирській, Івано-Франківській та Закарпатській областях (приблизно на 20% перевищує частку загального потенціалу). За регіонами він

розподіляється приблизно так, як і загальний трудовий потенціал.

Із дещо більшими відхиленнями розподіляється по території нереалізований потенціал. Він пов'язаний насамперед (на 84,9%) із прихованим безробіттям, що широко практикується на промислових підприємствах, щоб зберегти кадровий потенціал у надії на кращі часи. У 2000 р. це виявлялося в недоодержанні заробітної плати в розмірі 5,7 млрд. грн. У розподілі прихованого безробіття за регіонами простежується така загальна закономірність: індустріально розвинуті регіони мають меншу частку прихованого безробіття (порівняно із загальним трудовим потенціалом), а слабоіндустріалізовані регіони, крім Чернівецької та Чернігівської областей, навпаки – більшу.

Дуже важлива частина нереалізованого у промисловості трудового потенціалу формується за рахунок загальної маси безробітних (1,2 млн. осіб). Насамперед це стосується тих областей, у яких рівень безробіття перевищує 5%, а навантаження на одне вільне робоче місце складає понад 40 осіб. До них відносяться Житомирська, Рівненська, Тернопільська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернігівська області. Зрозуміло, що усі ці та деякі інші області мають підвищену частку нереалізованого трудового потенціалу за рахунок наявних безробітних, значна частина яких може бути зайнята у промисловості.

За нашою оцінкою, загальна величина трудового потенціалу промисловості України у 2000 р. складала близько 22 млрд. грн. Найбільша його частка припадала на Донецьку (18,1%) та Дніпропетровську (13,4%) області. Від 5 до 10% трудового потенціалу НПК України концентрують Луганська, Запорізька та Харківська області. Загалом на ці п'ять найбільш індустріально розвинутих областей України припадає більше половини (52,7%) трудового потенціалу НПК. Це пояснюється тим, що ці області, крім Харківської, мають високу частку (понад 60%) галузей паливно-енергетичного та металургійного комплексів із відносно високим рівнем заробітної плати.

Основою розвитку більшості індустріальних регіонів України став *природно-ресурсний потенціал* (ПРП), який формують мінерально-сировинні, водні, лісові та рекреаційні (мінеральні води) ресурси. Найбільший ПРП мають Донецька (21,0%), Дніпропетровська (17,8%) та Луганська (15,7%) області, тому що тут зосереджені основні запаси мінеральних ресурсів (кам'яного вугілля, залізних і марганцевих руд тощо). У Закарпатській та Івано-Франківській областях найважливішим ресурсом у структурі ПРП є водні ресурси, однак це істотно не впливає на їх загальний ПРП. Поліські та карпатські області, особливо Закарпатська, Івано-Франківська, Рівненська та Волинська, мають значний потенціал лісових ресурсів (від 15 до 20% регіонального). За потенціалом мінеральних вод виділяється Закарпатська область.

Нині у промисловості України використовується близько 1/5 частини ПРП, найбільше у Донецькій та

Дніпропетровській областях. Однак найінтенсивніше ПРП використовується у Полтавській області, оскільки тут реалізований потенціал складає найбільшу частку (91,4%) від загального. В області інтенсивно розробляються нафтогазові ресурси, ресурси залізних руд (Кременчуцький басейн) тощо. Детальніша характеристика ПРП регіонів України та особливостей його використання наведена у фундаментальній праці В.П. Руденка [8].

Для більшості регіонів України основним природним багатством є земельні ресурси. А це означає, що вони мають значний *потенціал ресурсів сільськогосподарської сировини*. У цьому плані виділяються, передусім, Вінницька, Київська, Донецька, Одеська, Черкаська, Хмельницька, Чернігівська та Полтавська області. Але якщо зважити, що Донецька область є найбільшою в Україні за чисельністю жителів, а Одеська – за територією, то за територіальною концентрацією (у розрахунку на душу населення й одиницю площі) ці області не входять до провідної групи. Відносно низьким потенціалом ресурсів сільськогосподарської сировини характеризуються карпатські області (крім Львівської), які мають невелику територію і незначні площі сільськогосподарських угідь, а також Миколаївська (із порівняно екстенсивним характером сільського господарства) та Луганська (зі значною зайнятістю населення у промисловості) області.

Зрозуміло, що індустріальні найбільш урбанізовані регіони, особливо Дніпропетровська та Донецька області, характеризуються і найвищими значеннями реалізованого потенціалу ресурсів сільськогосподарської сировини (відповідно 94,0 та 93,5%). Натомість

області з низьким рівнем урбанізації, особливо ті, що мають потужний агропотенціал (Вінницька, Полтавська та ін.), характеризуються значними резервами щодо промислового перероблення сільгосппродуктів.

Для промислового зростання регіонів України важливе значення має **потенціал основних фондів**. Його значення в розрізі регіонів України свідчать про дуже значні регіональні відмінності. Найбільші значення потенціалу відмічаються у регіонах із переважанням базових галузей. Більше чверті його припадає на Донецьку область, 1/5 – на Дніпропетровську, 1/10 – на Запорізьку область. Значний потенціал основних фондів мають також Харківська (із розвинутим машинобудуванням) та Полтавська (нафтопереробка, машинобудування) області. Більшість же областей України має порівняно невеликі основні фонди – менше 1% від їх загальної вартості, а три області – Закарпатська, Чернівецька та Тернопільська – менше 0,5%.

На жаль, перехід до ринкових відносин супроводжувався небаченим у світовій практиці скороченням завантаження виробничих потужностей. І хоча наприкінці 90-х років ситуацію вдалося стабілізувати, показники реалізованого потенціалу основних фондів загалом в Україні не перевищують 1/4 частини від загального. Близько 40% наявних потужностей використовуються у Полтавській області, менше 1/3 – у Сумській та АР Крим. Але є регіони, де частка використовуваних потужностей менша 1/10 від номінальних, це – Кіровоградська й Закарпатська області. Зрозуміло, значну частину основних фондів, насамперед фізично й морально застарілих, уже не

вдасться реанімувати, але те, що більшу їх частину можна привести в дію, – не викликає сумнівів.

Із переходом до ринкових відносин і розкручуванням маховика інфляційних процесів різко скоротилася вартість обігових коштів у промисловості регіонів. Відповідно зменшився і її **потенціал матеріальних ресурсів, або оборотних фондів**. Найбільші його значення відмічаються у Донецькій (20,2% від загального), Дніпропетровській (17,6%) та Запорізькій (9,6%) областях, найменші – у м. Севастополі (0,4%), Закарпатській (0,5%), Тернопільській (0,6%) та Волинській (0,9%) областях. Але якщо порівняти частки регіонів за потенціалом оборотних фондів та обсягом промислового виробництва, то у Волинській області, наприклад, на яку припадає тільки 0,7% загального обсягу виробництва, ситуація із забезпеченням промислових підприємств матеріальними ресурсами значно краща, ніж у Донецькій. Якщо у першій області нестачу оборотних фондів гостро відчувають 29% підприємств, то у другій – 45%. Загалом же реалізований потенціал оборотних фондів складає приблизно 41% від загального і потребує суттєвого нарощування, насамперед в АР Крим та Полтавській області

Особливої значущості в умовах ринкового трансформування промисловості регіонів набуває їх **інноваційний потенціал**. Його розміри залежать, передусім, від кадрового науково-технічного складу, матеріально-технічної бази та фінансування наукових і науково-технічних організацій у промисловості регіону. Як показує аналіз, в умовах ринкових перетворень спостерігається тенденція до скорочення загальної чисельності працівників,

зокрема з науковими ступеннями, зайнятих у науково-технічній сфері промисловості. Серед регіонів України за відсотком осіб із науковими ступеннями у загальній кількості науково-технічних працівників не має конкурентів м. Київ, тут цей показник у 1,6 рази більший, ніж в Україні загалом. А найгірше науково-технічними кадрами забезпечені Кіровоградська й Волинська області: близько 15% до середнього рівня.

За забезпеченістю матеріально-технічною базою виділяються АР Крим, Херсонська та Чернівецька області. Але за активною частиною основних фондів науки (техноозброєністю) першу позицію утримує Закарпатська область. Однак при незначних обсягах НДДКР це не дозволяє їм входити до регіонів-лідерів за інноваційним потенціалом.

Найкраще фінансуються НДДКР у Запорізькій області, тут обсяги фінансування у 1,9 рази більші, ніж у середньому в Україні. Значні фінанси у науково-технічну сферу вкладаються також у м. Києві та Севастополі, Луганській, Дніпропетровській та Миколаївській областях.

Загалом же у промисловості України реалізується 38,7% інноваційного потенціалу, що неприпустимо мало. Найбільша частка реалізованого інноваційного потенціалу припадає на регіони зі значними обсягами інноваційних витрат, це, передусім, – Донецька (із найбільшими обсягами витрат у вугільній промисловості), Дніпропетровська (у космічній галузі) та Сумська (у компресорному машинобудуванні) області. Значні резерви з використання інноваційного потенціалу (від 60 до 71% від загального) мають, зокрема, Полтавська, Сумська, Донецька та Миколаївська області. За рахунок цього

перша й остання з них також відносяться до регіонів зі значним інноваційним потенціалом.

Інвестиційний потенціал поряд з інноваційним, на думку багатьох фахівців з інвестиційного менеджменту, є найслабшою ланкою в системі ринкових трансформацій у промисловості регіонів України. Його параметри (у частині реалізованого потенціалу) у регіональному розрізі визначаються передусім обсягами інвестицій в основний капітал. Як показує аналіз, за роки ринкових перетворень відбувся значний територіальний перерозподіл цих інвестицій на користь м. Києва (15,2% загального обсягу) та індустріальних регіонів (Донецької, Дніпропетровської та інших областей). Натомість частка, наприклад Житомирської області, скоротилася вдвічі й у 2000 р. на неї припадало тільки 1,1% загального обсягу інвестицій. Простежуються також значні зрушення у структурі інвестицій за джерелами фінансування. Так, частка державних інвестицій скоротилася за 1990-2000 рр. із 27 до 6,1%, однак суттєвих регіональних відмінностей у цьому процесі не простежується. Роль іноземних інвестицій в інвестиційному потенціалі України загалом невелика і складає 3,2%. Причому основна їх частина (42,7%) припадає на м. Київ та Київську область.

Для успішної ринкової трансформації промисловості регіонів важливо максимально задіяти нереалізовану частину інвестиційного потенціалу, яка складає 22,1% від загального. Найбільші потенційні можливості для нарощування інвестицій у промисловість мають м. Київ і Київська область, Дніпропетровська, Донецька та Харківська області. Загалом на них

припадає 74,8% нерезалізованого інвестиційного потенціалу. Пояснюється це тим, що усі вони мають досить значні кредитні “портфелі” і порівняно високий індекс інвестиційної привабливості: від 1,17 до 2,03 [5, 48].

Більшість же регіонів, щоб залучити інвестиції у промисловий сектор, має подбати про зростання їх інвестиційного рейтингу. Передусім це стосується Чернівецької (індекс привабливості – 0,63) та Хмельницької (0,66) областей. Підвищенню інвестиційного іміджу регіонів мають сприяти чинники як макросередовища (активізація діяльності на фондовому ринку, легалізація “тіньового” капіталу, удосконалення правового поля), так і чинники регіонального середовища (наявність ефективних ресурсів, лояльність до бізнесу місцевої влади тощо).

Із переходом до ринкових відносин місткість споживчого ринку промислових товарів у регіонах (унаслідок різкого скорочення оборотного капіталу промислових підприємств та доходів більшої частини населення) стрімко впала. Відповідно різко зменшився **споживчий потенціал** регіонів, причому і потенціал виробничого споживання (який кореспондує з потенціалом оборотних фондів), і потенціал особистого споживання. Розміри останнього залежать, передусім, від чисельності населення регіону та рівня грошових доходів. Оскільки за цими показниками помітно виділяються м. Київ, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області, то вони й мають найвищий споживчий потенціал. На протилежному “полюсі” перебувають регіони з низьким рівнем грошових доходів на душу населення (Тернопільська й Рівненська області).

Оскільки переважна більшість населення України живе “з коліс” (що заробили – те витратили), то цілком законним є те, що нерезалізована частина споживчого потенціалу складає тільки 7,1%. Помітним він є тільки у столиці, де грошові доходи значної кількості людей дозволяють мати суттєві банківські вклади, які можна розглядати як потенційне джерело купівлі промислових товарів, зокрема тривалого користування.

Індустріальна економіка характеризується значним “тиском” на природні комплекси, тому великої ваги набуває **еколого-промисловий потенціал** регіонів України, який складається з потенціалу самоочищення природних комплексів та потенціалу екологічної інфраструктури.

Потенціал природного самовідновлення регіонів залежить від їх розмірів (у загальному випадку, чим більша площа регіону, тим більший його потенціал природного самовідновлення) та стійкості природних комплексів до впливу шкідливих промислових викидів. Виходячи з цього найбільший потенціал природного самовідновлення має Одеська, а найменший – Чернівецька області (не рахуючи міст-регіонів). Водночас між регіонами існує значна диференціація за потенціалом реалізованого потенціалу природного самовідновлення. Найбільшим він є у Донецькій області. Тут на 1 км² площі припадає 60 т шкідливих викидів в атмосферу і 9 млн. м³ – у поверхневі водні об’єкти. Якщо ці показники взяти за 95% ГДК шкідливих викидів у довкілля, то це означатиме, що, крім Донецької області, вичерпання природного потенціалу самовідновлення відмічається у м. Києві (69,2%), Дніпропетровській (38,9%) та Луганській

(34,8%) областях. Натомість в Україні є ще чимало регіонів із невисокою територіальною концентрацією промислового виробництва (поліські, подільські та ін.), які характеризуються значним нереалізованим потенціалом самоочищення природних комплексів. Глибокий аналіз територіальної диференціації потенціалу природного самовідновлення регіонів України наведено у праці В.А. Барановського [1].

Ще більш важливою складовою еколого-промислового потенціалу регіонів є *потенціал екологічної інфраструктури* (потужності очисних споруд з очищення забрудненого повітря і забруднених вод більше ніж удвічі перевищують обсяги асиміляції шкідливих викидів природними комплексами). Зрозуміло, що найбільший потенціал екологічної інфраструктури мають регіони зі значними потужностями очисних споруд – Донецький (28,5% загального потенціалу), Дніпропетровський (21,9%) та Луганський (11,3%). У цих же регіонах відзначаються і найбільші нереалізовані потенціали екологічної інфраструктури. Так, у Дніпропетровській області 27,8% потужностей очисних споруд не використовуються. Потребує значного нарощування екологічна інфраструктура, зокрема щодо очищення забруднених вод, у м. Києві та Севастополі, Херсонської, Тернопільської та інших областей. У Вінницькій області слід збільшити частку використання оборотної та повторно використовуваної на виробничі потреби води, де вона складає 12% при середній в Україні – 86%. Додаткових потужностей інфраструктури зі знешкодження шкідливих викидів у повітряний басейн потребують насамперед підприємства

індустріальних міст, зокрема Кривого Рогу, Маріуполя та ін.

Сумарний еколого-промисловий потенціал регіонів України приблизно на 3/4 складається з потенціалу екологічної інфраструктури, тому його оцінки

в розрізі регіонів приблизно такі ж. Нині цей потенціал використано на 70,8%, тому існує гостра потреба його нарощування в індустріальних областях та

м. Києві.

Для підвищення інвестиційної привабливості регіонів України та зростання конкурентоспроможності їх промислового сектору важливе значення мають *потенціали виробничої, соціальної та ринкової інфраструктури*. У зв'язку з цим зауважимо, що чимало регіонів України мають непогані характеристики за окремими видами інфраструктури. Так, Вінницька область має найвищу щільність автошляхів, Луганська – щільність залізничних колій, Львівська – найбільший відсоток покриття території мобільним зв'язком. За потенціалом соціальної інфраструктури ще за радянських часів виділялися індустріальні регіони, включаючи Харківську область, та м. Київ. Потенціал ринкової інфраструктури швидко зростає у столиці, на яку, зокрема, припадає 72,2% банківської інфраструктури країни.

Розрахунок загального інфраструктурного потенціалу регіонів, за даними Я.О. Побурка та ін. [5, 86, 87], котрі характеризують щільність автошляхів, залізничних колій та покриття території мобільним зв'язком, показує, що найбільшим він є в індустріальних регіонах (включаючи Харківську область, із найпотужнішим в

Україні залізничним вузлом) та у м. Києві. Значний потенціал властивий і тим регіонам, що мають густу мережу транспортних комунікацій (Житомирська і Вінницька області), а також транспортні вузли загальнодержавного та міжнародного значення (Львівська і Волинська області). Серед регіонів, що мають значний нереалізований інфраструктурний потенціал, виділяється Волинська область (94,9% до загального). Найбільше потребують нарощування інфраструктурного потенціалу карпатські області (крім Львівської).

Оцінки інтегрального трансформаційного потенціалу промисловості регіонів України давалися за матрицею нормованих показників (зведених до 100%) часткових трансформаційних потенціалів. На її основі було розраховано коефіцієнти кореляції між реалізованими частковими (трансформаційними) та виробничим потенціалами. Виявилося, що високий коефіцієнт кореляції (“факторну вагу”) мають трудовий (0,977), природно-ресурсний (0,909), основних (0,965) і оборотних (0,987) фондів та еколого-промисловий (0,919) потенціали, вище середнього – решта потенціалів: ресурсів сільськогосподарської сировини (0,639), інноваційний (0,688), інвестиційний (0,686), споживчий (0,655) та інфраструктурний (0,772).

Коефіцієнт множинної кореляції (між усіма частковими трансформаційними та виробничим потенціалами) становить 0,998. Це означає, що інші фактори на його величину практично не впливають. Проте, що варіацію виробничого потенціалу майже повністю визначає варіація часткових потенціалів, свідчить і високий коефіцієнт детермінації (0,995). На

високу достовірність отриманих значень коефіцієнта множинної кореляції вказує також критерій Фішера, оскільки його фактичне значення (567,9) значно перевищує табличне (близько 19).

Перемноживши далі коефіцієнти кореляції на фактичні значення часткових трансформаційних потенціалів (реалізований, нереалізований і загальний) і просумувавши одержані значення, ми одержали їх оцінки (з урахуванням “факторної ваги”). Коли одержані результати були нормовані, вони показали, що найбільший інтегральний трансформаційний потенціал в Україні має Донецька область (15,2% від усього), мало поступається їй Дніпропетровська область (12,8%). Значний потенціал мають також Луганська (6,9%), Запорізька (6,3) і Харківська (4,9) області та м. Київ (4,6%). Найслабший потенціал промислового розвитку мають Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська області (від 1 до 1,5% загального).

Найбільші резерви трансформаційного потенціалу має Миколаївська область. Співвідношення нереалізованого й реалізованого потенціалів у ній становить 1,20. На протилежному “полюсі” знаходяться м. Київ (0,37) та Севастополь (0,24), тому що перше з них опікується переважно управлінськими функціями, а друге – оборонними.

Перемноживши далі реалізований виробничий потенціал промисловості регіонів України на співвідношення нереалізованої та реалізованої частин інтегрального трансформаційного потенціалу й коефіцієнти ефективності використання цього потенціалу одержимо значення **нереалізованого виробничого потенціалу**. Якщо

розділений за регіонами реалізований виробничий потенціал (130,9 млрд. грн.) узяти за 100%, то нереалізований потенціал становить 142,76 млрд. грн. (109,0%). Отже, за сприятливої ринкової кон'юнктури Україна реально має можливість більше як удвічі наростити свій промисловий потенціал. Серед регіонів найбільші можливості для цього мають Донецька (18,4% нереалізованого виробничого потенціалу), Дніпропетровська (25,1), Запорізька (8,3), Луганська (7,8) та Харківська й Полтавська (по 3,8%) області.

Однак, використовуючи резерви трансформаційного потенціалу промисловості регіонів, слід орієнтуватися на показники ефективності їх використання, які характеризують співвідношення використаних ресурсів (їх потенціалів), до обсягів виробництва (або виробничого потенціалу). Як показали розрахунки (табл. 2), трудовий потенціал найефективніше використовується у Полтавській області (коефіцієнт ефективності – 1,55), природно-ресурсний (не враховуючи міст-регіонів) – у Миколаївській (2,96), інноваційний – у Чернівецькій (4,60), інвестиційний – у Луганській (1,81) тощо. Загалом інтегральний трансформаційний потенціал найефективніше використовується у Дніпропетровській (1,51), Донецькій (1,42), Луганській (1,21) та Харківській (1,07) областях. Найменш ефективно він використовується у Закарпатській (0,30), Волинській і Чернівецькій (по 0,35) областях.

Висновки. Наведені вище викладки – лише одна зі спроб наближення до практично прийнятних оцінок промислового трансформаційного потенціалу регіонів. Із розвитком регіональної статистики й удосконаленням методики оцінки точність одержаних результатів, безумовно, буде зростати. І це дасть змогу давати більш реалістичні рекомендації щодо напрямів ефективного використання промислового трансформаційного потенціалу регіонів України.

Література

1. Барановський В.А. Екологічна географія і екологічна картографія. – К.: Фітосоціоцентр, 2001. – 252 с.
2. Герасимчук З.В. Производственный потенциал региона: методика оценки и стратегия его наращивания // Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию / Ред. кол.: Л.Г. Руденко и др. – К.: Академперіодика, 2003. – С. 135-140.
3. Захарченко В.І. Методика економічної оцінки факторів трансформації промислових територіальних систем // Економіка промисловості. – 2006. – № 4(35.) – С. 56-66.
4. Моніторинг основних показників соціально-економічного розвитку регіонів України у 1990-2001 роках. – К.: Мінекономіки України, 2001. – 120 с.
5. Побурко Я.О., Карпов В.І., Матковський С.О. та ін. Інтегральна оцінка та порівняння соціально-економічного стану регіонів // Регіони України. Екон.-стат. порівняння. Додаток до ж-лу “Регіональна економіка”. – 2000. – № 4-5.
6. Поплавська Ж.В., Поплавський В.Г. Інвестиційний імідж: регіональ-

ні аспекти // Фінанси України. – 2004. – № 7. – С. 47-55.

7. Промисловість України у 1996-2000 роках: Стат. зб. / За ред О.О. Васечко. – К.: Держкомстат України, 2001. – 400 с.

8. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. – К.; Чернівці: Академія – Зелена Буковина, 1999. – 568 с.

9. Статистичний щорічник України за 2000 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: Техніка, 2001. – 566 с.

10. Щелкунов В.И. Производственный потенциал Украины. Стратегии формирования и использования. – К.: КМУГА, 1999. – 248 с.